

UDK 371.2 (497.5) "1774/1850" (094.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. prosinca 2006.

Prihvaćeno za tisak: 11. lipnja 2007.

Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine

Dunja Modrić-Blivajs

Filozofski fakultet u Zagrebu – Odsjek za povijest

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb,

Republika Hrvatska

U radu se pokazuje kako je, s aspekta utjecaja školskih odredbi, tekao proces proto-modernizacije školstva u Hrvatskoj i Slavoniji od 1774. do 1850. godine. Analizom relevantnih školskih odredbi *Algemeine Schulordnung*, *Ratio educationis* iz 1774. i 1806. godine i *Systema scholarum elementarium* iz 1845. godine, prikazani su pokušaji organizacije školstva i razlozi koji su usporavali njegovo provođenje.

Ključne riječi: *Algemeine Schulordnung*, *Ratio educationis*, *Systema scholarum elementarium*, terezijanizam, školska reforma, školsko zakonodavstvo.

Uvod

Protomodernizacija školstva u Habsburškoj Monarhiji započela je u drugoj polovici 18. stoljeća terezijanskim reformama, koje su bile potaknute prosvjetiteljskim idejama, a radi razvoja školstva kao jednog od prioriteta države. Cilj uvođenju jedinstvenog školskog sustava bio je podvrgnuti sve vrste školovanja državnom nadzoru. Crkva je na taj način gubila monopolni položaj u obrazovanju, premda je i dalje odlučno utjecala na njegov razvoj.

Višestoljetna razjedinjenost hrvatskih zemalja bila je uzrokovana razlikama ne samo u političkom, gospodarskom i društvenom životu, nego i na području školstva. Prelazak školstva iz nadležnosti Crkve u nadležnost države bio je praćen neujednačenosti u pristupu, organizaciji i djelovanju škola gotovo u svim dijelovima Habsburške Monarhije. Stoga je Marija Terezija poticala rješavanje školskog pitanja radi ujedna-

čavanja i podizanja kvalitete odgojno-obrazovnog sustava. Već je 1770. godine školstvo proglašeno predmetom osobite državne brige, a uvođenjem *Algemeine Schulordnung* (Opći školski red) od kraja 1774. godine dalo se osnovnom školstvu točno određeni oblik objavom načela obvezatnoga školovanja.

Proces laicizacije školstva tekao je usporedo s njegovom demokratizacijom, obuhvaćanjem sve širih slojeva pučanstva sustavnim obrazovanjem. Vladajući krugovi morali su uvesti uporabu narodnog jezika u prosvjećivanje svojih podanika.

Provođenje "Općeg školskog reda" naišlo je na otpor u Ugarskoj zbog germanizacijskih utjecaja, stoga je na inicijativu Marije Terezije 1777. godine donijet novi "Školski red" za Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju. Međutim, ova vladaričina naredba nije zaživjela u školama, njezino provođenje kočila je društveno-gospodarska zaostalost, loši pedagoški standardi i veliki utjecaj Crkve. Stoga je 1806. godine uveden promijenjeni i nadopunjeni *Ratio educationis*, koji je razradio sve elemente školstva, što je dovelo do kvalitetnije izobrazbe polaznika i boljih pedagoških učinaka. *Ratio educationis* bio je na tragu razvoja školstva zacrtanog *Općim školskim redom* iz 1774. godine, a djelovao je do 1845., kad je uveden *Sistema scholarum elementarium*. Višestoljetna politička razjedinjenost Hrvatske i turbulentna politička događanja s početka 19. stoljeća nisu išli u prilog provođenju navedenih zakonskih odredbi. Prosvjetna politika, koja se provodila iz državnog središta, postala je odlučnom i za razvoj hrvatskoga školstva, koje je svoje nacionalno obilježje uspješno završilo sredinom 19. stoljeća.

Prikazat ću kako je školsko zakonodavstvo utjecalo na sveukupne prilike u hrvatskom školstvu od njegove institucionalizacije do 1845. godine. Analizom relevantnih odredbi pokušat ću odgovoriti na pitanje koliko su njegova načela bila ispred svoga vremena i koja su sve ograničenja postojala u njihovu provođenju.

I. Opći školski red iz 1774. - propis ispred svoga vremena

Prodor prosvjetiteljskih ideja u Habsburšku Monarhiju utjecao je na gospodarske, političke i društvene promjene u državi. Te promjene uzrokovala su potrebu preuređenja školskog sustava, koji je do tada bio u ingerenciji svećenstva. Nacrt novog ustroja škola za Habsburšku Monarhiju izradio je Johann Ignaz von Felbiger,¹ koji je već imao iskustvo u reformi pruskoga školstva. Na osnovi njegove zamisli, donijeta je za austrijske zemlje nova školska osnova, sadržana u *Allgemeine Schulordnung* (Opći školski red). U uvodu ove Naredbe, koja je odobrena 1774. godine, isticala se potreba odgoja muške i ženske djece *kao najpouzdanija baza općeg narodnog blagostanja; od valjana odgajanja i upravljanja zavisí cjelokupan kasniji život svih ljudi,*

¹ Johann Ignaz von FELBIGER (1724.-1788.), reformator katoličkoga školstva. Osnovao 1764. u Saganu (Šleska) katolički seminar za usavršavanje budućih katoličkih učitelja, kao i tiskaru za tiskanje knjiga saganskom metodom. U osnovne škole uveo razrednu nastavu, zalagao se za učenje razumijevanjem, u nastavu uveo slovnu i tabelarnu metodu, da bi olakšao pamćenje i ponavljanje.

*zbog toga potrebno je s pomoću dobro organiziranih nastavnih ustanova ukloniti mrak, neznanje i svakome pružiti njegovu staležu primjerenu pouku.*²

Osnovu nove školske organizacije činile su trivijalne (trivium) škole s jednim učiteljem, koje su osnivane u selima. U tim školama učenici su dobivali osnovnu poduku, a nadzor nad njima zadržali su svećenici. U njima se poučavao vjeronauk, crtanje, pisanje i računanje. U kotarskim središtima osnivale su se glavne škole, obično s dva do tri učitelja, u kojima su se, uz spomenute predmete, učili počeci latinskog jezika, crtanje, geometrija, glavna pravila kućanstva, poljsko gospodarstvo i geografija. U tim je školama preporučeno rodno odvajanje, odnosno osnivanje posebnih djevojačkih škola. Strogo se vodilo računa da se u školama ne naruše tradicionalne vrijednosti po kojima je uloga žene u društvu bila uloga majke, domaćice i supruge.

Vrh elementarnog školskog sustava činile su normalne (uzorne) škole s četiri učitelja, a osnivale su se u okružnim gradovima. Pored navedenih predmeta, još su se učili povijest umjetnosti, obrt, mehanika i slobodno crtanje. Nadzor u ovim školama imali su ravnatelji. Učenici su iz "normalki" mogli prijeći u gimnazije. Kasnije su nastale i "realke", koje su pružale sustavnu naobrazbu potrebnu za gospodarsku djelatnost. Razlika između seoskih i gradskih škola nije bila samo u gradivu i duljini školovanja, nego i u pedagoškim standardima. To proizlazi iz organizacije "normalki" u odnosu na "trivijalke". Iz razlike se vidi da je školski sustav i dalje bio u skladu sa staleškim obilježjem tadašnjega društva i da je jedna od njegovih glavnih funkcija bila reprodukcija postojećih staleških odnosa. U "normalkama" su se pojedinci pripremali i za učiteljska zvanja, te su se radi osposobljavanja za rad u školi didaktičko-metodički educirali. Važno mjesto u odredbama ovog reda imala su stroga pravila kojih su se učitelji morali pridržavati tijekom rada u školi. Država je formalno preuzela brigu o školama, ali u njezinu upravljanju, uz svjetovnjake i dalje sudjeluju crkveni organi. Svećenici obavljaju većim dijelom i nadzor nad djelovanjem škole i učitelja. Ovakav dualizam države i Crkve još će dugo kočiti potpunu sekularizaciju.³

Felbigerov "Opći školski red" jasno je odredio obvezatan polazak djece u školu, redoslijed predmeta po vrstama škola i tjednu zastupljenost predmeta po satima te nadzor nad školama radi ostvarenja svih točaka bitnih za funkcioniranje nastave. Glede disciplinskih mjera, dopuštao je tjelesne kazne šibom, zabranjivao je pogrde i psovke, a kod školske stege zagovarao je čovjekoljublje.⁴ Posebice se zalagao za kvalitetno izvođenje nastave radi produktivnog pamćenja i razumijevanja učenika. Unatoč mnogim ograničenjima na koje je nailazio u provedbi, ovaj školski red imao je snagu zakona, na tragu kojeg će biti nove školske odredbe.

² Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., 58.-59.

³ Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985., 275.-278.

⁴ Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva*, svezak I., Zagreb, 1911., 419

II. Ratio educationis iz 1777. – na tragu Općeg školskog reda

Opći školski zakon nije naišao na veći odaziv u redovima mađarskog plemstva i u krugovima katoličkog višeg svećenstva zbog germanizacijskih utjecaja na odgoj i obrazovanje. Stoga je Marija Terezija naredila da se izradi prijedlog novog školskog reda za Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju. Za Hrvatsku i Ugarsku postavljena je posebna “naukovna komisija”, slična komisiji u Austriji. Članom komisije imenovan je Nikola Škrlec-Lomnički, kao vrhovni ravnatelj nauka za Hrvatsku i Slavoniju. Već u rujnu 1777. bila je gotova nova školska osnova pod naslovom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, koja je sadržavala tri dijela.⁵ Prvi dio govori o upravi škole i njezinim gospodarskim odnosima, drugi o različitim vrstama škola i o “naukovnoj građi”, a treći dio o disciplinskoj strani školstva. Naredba je donijeta u duhu prosvjetiteljskih ideja koje su postulirale razvoj odgojno-obrazovnog sustava kao jednog od državnih prioriteta. Opismenjavanje stanovništva bio je jedan od preduvjeta za uspješno funkcioniranje administrativnog aparata, ali ono se nametnulo i kao civilizacijska nužnost, jer su modernizacija i transformacija svijeta i života od 18. stoljeća, poprimivši neusporedivo veće razmjere nego ikad prije u povijesti, suočile ljude s nužnošću recepcije novih znanja i umijeća, a nepismen je čovjek teško mogao sve to pratiti, razumijevati na pravi način i prihvaćati.

Prema novom školskom redu, pučke škole dijelile su se na dvije razine, i to na normalne i na narodne škole. Narodne škole dijelile su se na gradske s tri učitelja, na trgovišne s dva učitelja i na seoske sa jednim učiteljem. Ovakva podjela pučkih škola bila je u mnogome slična podjeli u “Općem školskom redu”. Sve su škole bile podređene vrhovnome nadzoru “kraljevskog provincijalnoga naukovnog ravnatelja”, da bi se odgajala mladež različitih konfesija, a u političkom pogledu primjereno općim obrazovnim zavodima.

U duhu jačanja birokratske države i sve većih potreba za činovničkim kadrom, mnogo se više vodilo računa o reorganizaciji srednjoškolske nastave. Prema novoj osnovi gimnazija je imala pet razreda - tri gramatička i dva humanistička, jer je prvi razred, “parva”, odcijepljen od gimnazije i pripojen “normalci” kao njezin treći razred, u kojem su se učili počeci latinskog jezika. Gramatički razredi trebali su dati učenicima temeljno, a humanistički više obrazovanje. Gimnazije su većinom pohađala djeca plemića i građana, a seoska ako su se pripremala za svećenički stalež.⁶ Sukladno nastojanjima da se školstvo podvrgne državnom nadzoru, ustrojena je školska uprava i jedinstveno školsko uređenje. U tu su svrhu Hrvatska i Ugarska podijeljene na de-

⁵ A. CUVAJ, isto, 443.-456; kraljica je potvrdila tu osnovu 22. kolovoza 1777. u Beču. Nova organizacija sadržavala je temeljni princip da je pravo države nadzirati cijelo školstvo i da se u svim školama treba poučavati na jednak način. Novom školskom naučnom redu bio je cilj da se ova osnova provodi širom Kraljevine Ugarske, Hrvatske i Slavonije, a vodio je računa o svim kršćanskim konfesijama i bio je prilagođen njihovim vjerskim potrebama.

⁶ Tada je u Hrvatskoj djelovalo 7 gimnazija, a godine 1786. polazilo ih je 409 učenika, i to 132 plemićkog roda, 172 građanskog roda, a 105 seljačkog roda, FRANKOVIĆ, 71.

vet školskih kotara, na čelima kojih su stajali nadravnatelji. Središnji državni školski organ bilo je generalno školsko ravnateljstvo sa sjedištem u Beču.

Što se tiče satnice i predmeta, na latinski jezik otpadalo je deset sati tjedno i bio je obvezatan u višim razredima, a ostalih deset sati poučavali su se drugi predmeti. U nižim razredima predavalo se na materinjem jeziku, a prema školskoj osnovi njegovo učenje je bilo prioritarno. Pritom se u Austriji mislilo na njemački jezik, a mađarska vlada htjela je nametnuti mađarski jezik u hrvatskim školama. Rasprave o nastavnom jeziku i jeziku udžbenika, uz ostale kulturne i političke čimbenike, dovest će do nastanka jezičnog nacionalizma, koji će u svojoj punoj snazi doći do izražaja tijekom 19. stoljeća.⁷ Marija Terezija postupala je oprezno i taktično glede propagiranja njemačkog jezika, pri čemu mu nije davala političko značenje, nego kulturno. Takva njezina suptilna germanizacija opravdana je činjenicom nedostatka valjanih "knjiga" na materinjem jeziku. S manje sluha tom pitanju pristupio je njezin nasljednik Josip II., koji je germanizaciju provodio vrlo otvoreno.

Svaki je razred imao za sve predmete samo jednog učitelja, a kateheta je poučavao u svim razredima vjeronauk. Nakon gimnazije, učenici su mogli pohađati dvogodišnji mudroslovni tečaj (akademiju), na kojoj se predavala logika, povijest, filozofija, matematika, prirodopis i fizika.

Odgovarajući na jezične pretenzije bečkoga dvora, mađarsko je plemstvo na zajedničkom Saboru 1790. godine pokušalo donijeti odluku o uvođenju mađarskog jezika kao službenog jezika i u Hrvatsku. Time je mađarska vlada uputila izazov hrvatskim zastupnicima i potaknula ih na stvaranje vlastite jezične politike. Ta se jezična politika u početnoj fazi zasnivala na obrani latinskog jezika i kompromisima s mađarskom stranom o uvođenju mađarskog jezika kao neobaveznog predmeta u škole. Popustljivost prema mađarskoj jezičnoj politici svoju je kulminaciju dosegla u odluci Hrvatskog sabora iz 1827. godine, kojom je mađarski jezik u gimnazijama postao obvezatni predmet. Međutim, uza svu motivaciju, odaziv učenika za učenje mađarskog jezika bio je minimalan, što potvrđuju godišnja izvješća gimnazija.⁸

Posebna pažnja u svim školama po *Ratio educationis*, dana je disciplini koja je održavana na različite načine. Uz pedagoške mjere poticanja, pohvale i nagrade, posebno su mjesto zauzimale pedagoške mjere sprječavanja i kazne: šibe, batine i izgon iz škole. Pri tome se pazilo da se te kazne ne provode "surovo". Disciplinski propisi zadirali su i u privatni život učenika, pa su učenici gimnazija mogli ići u kazalište i na javne plesove samo u pratnji roditelja. Nije bilo dopušteno oblačenje po francuskoj modi, a ni češljanje na način Bruta i cara Tita. Te mjere trebale su u učenika stvoriti osjećaj pokornosti i poštivanja autoriteta. *Ratio educationis* vodio je računa o zdrav-

⁷ O razvoju jezičnog nacionalizma u Hrvatskoj vidi rad Nikše STANČIĆA, "Hrvatski narodni preporod od 1790.-1828. godine" u Zborniku: *Hrvatski narodni preporod; Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta*, Zagreb, 1985., 1.-30.

⁸ Prema godišnjem izvješću 1795./96. od 287 učenika ispit iz mađarskog jezika položilo je samo četvero učenika, godine 1796./97. dva učenika, a godine 1800./01. jedan učenik.

lju učenika, tjelovježbi i njihovu urednom životu.⁹ U tradicionalnom odgoju, koji se zasnivao na vrijednostima autoritarnog društva, poslušnost se promicala kao trajna odgojna vrijednost. Takav pristup odgoju i obrazovanju sputavao je razvoj osobnosti učenika, a kreativnost se smatrala obilježjem heretičkoga duha.

Položaj učitelja bio je posebno težak za vladanja Josipa II. Pri zapošljavanju nastavnog osoblja postulirano je znanje njemačkog jezika, a oni koji su već radili, morali su ga naučiti za tri godine. Mnogi učitelji napuštali su službu i zbog malih plaća, pa su se organizirali tečajevi za popunjavanje učiteljskih mjesta. Uz stručno-pedagošku edukaciju, kandidati su slušali didaktiku i metodiku. U tu svrhu koristio se Felbig-rov *Methodenbuch*, propisane školske knjige, a u poučavanju primjenjivala se tabularna i literarna metoda.¹⁰ Ovom metodom željelo se postići isključivo memoriranje i reprodukcija naučenoga gradiva, bez mogućnosti participacije učenika u nastavnom procesu. Postoji i prijevod toga djela na hrvatski jezik koji je nazvan *Methodus*. To je ujedno bio prvi udžbenik za pedagogiju na hrvatskom, a njime su se služili učiteljski kandidati sve do 1848./1849. godine.¹¹

Uza sva ova nastojanja modernizacije, redovni napredak škola bio je ometan zbog siromaštva roditelja u selima, rodne politike škola, loših pedagoških standarda, nedovoljnog obrazovanja učitelja, utjecaja Crkve i nekih drugih čimbenika. To potvrđuju podaci da je u civilnoj Hrvatskoj godine 1805. tek neznatano porastao broj pučkih škola i učitelja.¹² Navedeni pokazatelji govore da se ova odredba nije uspješno provodila u Hrvatskoj i Slavoniji, a dodatno je to otežavala činjenica da nije bila uvedena ustavnim putem.

III. Ratio educationis iz 1806. godine - pomaci u razvoju školstva

Terezijanski školski sustav nije više odgovarao duhu vremena i kraljičina *Naredba o uređenju školstva* iz 1774. godine u većem dijelu Monarhije nije prihvaćena u praksi. Zato je bila korigirana 1805., kad je donesena nova *Naredba*, koja je školstvo trebala ponovno staviti pod djelomični nadzor Crkve.¹³ Ta je *Naredba* bila reakcija na ideje francuske revolucije. Ugarska strana, potaknuta tom austrijskom *Naredbom*, godi-

⁹ D. FRANKOVIĆ, isto, 59.; da su za vladanja Franje I. i do učenika gimnazija dopirale slobodoumne ideje Francuske revolucije pokazuju pooštreni propisi u vezi s vladanjem učenika. Naročito su bili oštri propisi o vjerskim dužnostima, zabrani čitanja nevaljalih knjiga.

¹⁰ D. FRANKOVIĆ, isto, 69.

¹¹ D. FRANKOVIĆ, isto, 69.; spominje se rukom pisani "Methodus" učitelja I. Mihaela Herovicha, a čuva se u knjižnici Školskog muzeja u Zagrebu.

¹² D. FRANKOVIĆ, isto, 68.; godine 1805. u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 55 pučkih škola i 54 učitelja, a godine 1830. samo 62 pučke škole prema 153 škole u Vojnoj krajini.

¹³ A. CUVAJ, isto, 635.-641; Državni sabor iz godine 1791. sastavio je komisiju koja je trebala preraditi Ratio educationis iz 1777. godine, a činili su je ugarski isusovački redovnici. Nova kraljevska naredba odobrena je rezolucijom 1806. godine, a bila je sažetija i jasnija od prve. Ona je odvojila prijedloge o nastavnoj osnovi od metodičkoga tijela, stoga je više odgovarala faktičkim prilikama. To je bio razlog njezina uspješnijeg provođenja u život.

ne 1806. donosi *Opći školski i naučni sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane*, koji je u Civilnoj Hrvatskoj bio na snazi do 1845. godine.¹⁴ Premda je prema *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* iz 1806. godine zadaća osnovnih škola bila da djecu odgajaju i obrazuju prema njihovim sposobnostima i potrebama, on se nije bitno izmijenio u odnosu na spomenute naredbe, jer ih je donijela bečka vlada, u skladu sa svojim tendencijama u pogledu organizacije i djelovanja škola.

Podjela osnovnih škola ostala je gotovo nepromijenjena. Dijelile su se na normalne i narodne. Narodne škole razlikovale su se po mjestu gdje su se nalazile. Za sela i manja mjesta predviđalo se samo nužno obrazovanje za potrebe seoske mladeži. Nastava se održavala na onom jeziku kojim su govorili učenici. Uz čitanje, pisanje i računanje, vjeronauk je bio glavni predmet, kao i upoznavanje dužnosti prema vladaru i gospodaru. I dalje je postojalo rodno odvajanje učenika. Temeljni cilj izobrazbe djevojčica bilo je upoznavanje s kućanstvom i osnovnim poslovima majke. Djevojčice građanskoga i plemićkoga podrijetla poučavale su se u vjeronauku, čudoređu, tumačenju evanđelja, pisanju domoljubnih štiva te u kućanskim poslovima društvenog sloja kojemu su pripadale. Iz toga je vidljivo da su vladajuće društvene strukture vodile računa o tome kakvo obrazovanje trebaju konzumirati određeni društveni slojevi, te da je izobrazba žena prilagođena potrebama patrijarhalnoga društva, odnosno da budu dobre i poslušne žene.

Prema toj osnovi gimnazija je imala šest razreda. Prvi su razredi gramatički i u njima se dobivalo osnovno obrazovanje, a posljednja su dva razreda humanistička i u njima se od svih predmeta najviše učio latinski jezik. Materinji jezik koristio se samo u nastavi nižih razreda. Realni predmeti bili su potpuno zapostavljeni. Sadržane su i pedagoško-didaktičke odrednice za rad u gimnazijama. Tako je, na primjer, u učenju povijesti trebalo događaje povezati s mjestima na kojima su se dogodili, kao i s uzrocima. Također se preporučivalo reduciranje povijesne faktografije, a pri opisivanju povijesnih ličnosti isticanje njihova karaktera. Zemljopis se učio zajedno s poviješću, a od nastavnih pomagala koristili su se globus i zemljovid te crtale zemljopisne karte i kronološke tablice. Disciplinski propisi bili su u duhu tadašnje konzervativne vlade, a odlikovali su se krutošću i pobožnošću.¹⁵

Tim naredbama donekle se uveo red u školama, međutim pokušaji tadašnje proto-modernizacije školstva nisu imali većih izgleda za uspjeh. Stanje su dodatno otežavali sve agresivniji nasrtaji mađarizacije u škole.¹⁶ Tomu se posebno usprotivio vrhovni zagrebački školski ravnatelj Antun Kukuljević, koji je svim silama poticao

¹⁴ D. FRANKOVIĆ, isto, 63.; u kompoziciji ove Naredbe razlikuju se tri glavna dijela: u prvom se govori o vrsti škola, u drugom o upravljanju školama i u trećem o metodama rada u školama i o nagrađivanju osoblja.

¹⁵ D. FRANKOVIĆ, isto, 61.

¹⁶ A. CUVAJ, *Grada za povijest školstva, svezak III.*, Zagreb, 1911., 3.; godine 1834. uveden je mađarski jezik kao nastavni jezik u gimnazije i zadržao se do godine 1848. Godine 1836. Mađari su dobili katedre svog jezika u cijeloj Ugarskoj.

profesore i mladež u njihovu domoljubnom radu i oduševljenju.¹⁷ Stoga je za vodeće ljude nacionalnog pokreta jedan od prioriteta bilo što brže opismenjavanje stanovništva i uključivanje sve većeg broja intelektualaca u proces modernizacije školstva.

IV. Sistema scholarum elementarium – znatniji pomaci u školstvu

Kao posljedica političkih i društvenih previranja u Hrvatskoj i Slavoniji, školstvo je bilo u teškom položaju. Na loše stanje u tadašnjem školstvu i na potrebu njegove reforme uvođenjem standardiziranog općeg obrazovanja, upozorio je Ljudevit Vukotinović.¹⁸

Modernizacija školstva podrazumijeva otvaranje novih škola i uvođenje narodnog jezika u nastavu, kao preduvjeta za razvoj nacionalne svijesti Hrvata i prevladavanje lokalnih i etničkih podvojenosti. Prema Vukotinoviću, jedan od glavnih problema u hrvatskom školstvu bio je nedostatak kvalitetnog školskog zakona. Stoga je izrada modernog školskog zakona osnovni prioritet nacionalnog pokreta.

U Zagrebu je generalni vikar Zagrebačkoga kaptola biskup Josip Schrott uputio prijedlog banu Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ... *da se jednom raspravi i uređi pitanje pučke prosvjete*.¹⁹ Na zahtjev zajedničkog Sabora izrađeni su novi školski propisi, koje je kralj potvrdio godine 1845. pod nazivom *Systema scholarum elementarium* (Sustav početnih učionica) za Ugarsku i Hrvatsku. *Systema* potanko propisuje okolnosti osnivanja škola, njihov ustroj, obuku i polaženje.²⁰ Zbog nedostatka uvjeta za njezino provođenje, *Systema* se u Hrvatskoj i Slavoniji u organizacijskom pogledu nije provodila prije 1848. godine, a uz neke izmjene, vrijedila je do 1874. godine.²¹

U duhu ove Naredbe, u elementarnim školama omladina treba steći pravi i valjan odgoj i obrazovanje ... *prema stanju i staležu svačijemu i ... da se u njima udari čvrst temelj poviše navedenom odgoju i daljoj neprekidnoj naobrazbi*.²² Prema tome sustavu, osnovne se škole, prema mjestu u kojem se nalaze, dijele na niže s dva razreda i više s četiri razreda. Niža škola bila je obvezatna, a više su predviđene za one koji *treba-*

¹⁷ A. CUVAJ, isto, 15.-17.; A. Kukuljević bio je vrhovni školski ravnatelj od 1836. do 1844. godine, kada ga je na tom mjestu zamijenio biskup Josip Schrott. Za vrijeme Kukuljevićeva ravnateljstva broj učenika i učenica od 1837. do 1842. godine gotovo se udvostručio.

¹⁸ Lj. Vukotinović 1844. godine objavio je knjižicu "Nešto o školah pučkih". U prvom poglavlju (potrebitost školah) Vukotinović konstatira veliki broj nepismenog stanovništva i nemogućnost komunikacije s njim. "I bez koristi je puku se približavati; ne možemo ono dobro, koje hoćemo iz njega naučiti, jerbo nas ne razumi." D. FRANKOVIĆ, isto, 95.

¹⁹ A. CUVAJ, *Građa, svezak III.*, 133.-146.

²⁰ A. CUVAJ, *Građa, svezak III.*, 131.-145; prema zaključku zajedničkog sabora 1844. godine pozvala je ugarska vlada (Ugarsko namjesničko vijeće) grofa Apponija da izradi školske propise. Kralj Ferdinand V. 16. srpnja 1845. potvrdio je naredbu poznatu pod imenom *Systema scholarum elementarium*, kojom je zajednička ugarsko-hrvatska vlada donekle uredila pučko školstvo.

²¹ A. CUVAJ, *Građa, svezak III.*, 131.-145.; naredba je u prijevodu s latinskog cijelovito objavljena u *Građi, III.*, str. 133.-146. Bila je korigirana nizom novih naredbi u doba neoapsolutizma.

²² D. FRANKOVIĆ, isto, 98.

ju više znanja u svojem budućem zanimanju. Takva se podjela odnosila na gradsku i seosku djecu, a i na klasnu podjelu, jer djeca siromašnih roditelja nisu mogla po-
hađati više razrede.²³ Za ženske polaznice bila su predviđena dva tipa škola, u jedni-
ma su se pored općih predmeta učili počeci domaćinstva, a u drugima, koje su bile
namijenjene kćerima imućnijih roditelja, pored računovodstva učila se još geogra-
fija i povijest.

Iz ovog je vidljivo da su strukture vlasti vodile računa da se staležima pruži selek-
tivno obrazovanje. Naredbom je preporučeno odvajanje dječjačkih škola od djevo-
jačkih, a u školama koje su dječaci i djevojčice polazili zajedno, odvajani su po klu-
pama. Postojali su i posebni nastavni programi za djevojačke i dječjačke škole, jer
su se djevojčice trebale obrazovati za "ženska", a dječaci za "muška" zanimanja. Slič-
na rodna politika škola nastaviti će se i tijekom druge polovice 19. stoljeća. I ova na-
redba podudarala se u nekim dijelovima s prethodnima iz 1777. i iz 1806. godine.
Tako je nastavna građa bila raspoređena prema vrsti škola, mjestu djelovanja i sta-
ležu učenika.

U načinu rada u školama nije bilo većeg pomaka, jer se metodika svodila na frontal-
nu nastavu, memoriranje nepotrebne faktografije, koja je implicirala nekreativnost
i pasivnost učenika; "*Djetca uče kano papige, kao mašina kakova, a ono pak što su go-
vorili ništa ne razumiju.*"²⁴ Obrazovanih učitelja, "školnika", bilo je malo, a najveći pe-
dagoški domet sastojao se u tome da dijete uči napamet. Tako je Adolf Veber Tkal-
čević u svojoj informativnoj raspravi *Nešto za učitelje početnih učionah*, koja je prvi
put objavljena u Gajevoj *Danici* iz 1847. godine, kritizirao postojeće metodičke do-
sege u školama, te je poticao uvođenje metodičkih inovacija u školama radi pobolj-
šanja kvalitete nastave. U duhu potreba za modernizacijom školstva, Vukotinović je
iznio prijedloge za reorganizaciju postojećega školskog sustava i kao jedan od prio-
riteta postavio osnivanje učiteljske škole, jer je napredak osnovnih škola ovisio o ve-
ćem broju školovanih učitelja.

Tako je u Zagrebu 1849. godine Bansko vijeće osnovalo prvu učiteljsku školu u Hr-
vatskoj. Važno je napomenuti da se u toj školi, osim vjeronauka, prirodopisa, gra-
matike i fizike, predavala i pedagogija, didaktika i metodika. Ova ustanova nosi-
la je naziv "Učiteljna učiona zagrebačka", a bila je samostalna i imala je ravnatelja i
svoje nastavnike. Time prestaje pripremanje učitelja na tečajevima i vrijeme u ko-
jem su učiteljsku službu mogli obavljati isluženi vojnici i glumci, razni putujući uči-
telji i drugi. Pomaci u metodičkim postupcima vide se po korištenju udžbenika o
općoj nauci u poučavanju (*Didactica generalis*) i napatku za predavanje pojedinih
predmeta (*Didactica specialis*). Od nastavnih pomagala koristila se samo zemljopi-
sna karta, zemljovid austrijske Carevine iz 1847. godine, a od sredine 19. stoljeća pri-
stupilo se osnivanju školskih vrtova. Zapadnoeuropsko načelo zornosti još se nije
primjenjivalo u školama, što nam pokazuje da se u metodičkim postupcima uči-

²³ D. FRANKOVIĆ, isto, 98.

²⁴ D. FRANKOVIĆ, isto, 95.

lja u tom razdoblju ne primjećuje napredak, premda su neki autori, poput B. Šuleka, upozoravali na važnost zorne nastave i potrebu njezine primjene u školama. Kad je Bansko vijeće raspisalo natječaj za čitanku za pučke škole, radi uvođenja "narodnog pravca" u škole, Zoričićeva čitanka, premda je zadovoljavala tim zahtjevima, zabranjena je odlukom trojice biskupa "radi svoga u narodnom obziru prenapetoga, u verozakonskom pako posve indiferentističkoga značaja". Sličnu je sudbinu doživjela Šulekova čitanka i njegov naputak za učenje čitanja. Biskup Haulik izjasnio se protiv Šuleka kao "akatoličkog" i materijalističkog pisca, jer je bio protestant.²⁵

Uz učiteljsku školu postojala je i viša elementarna škola za praktičnu izobrazbu polaznika (vježbaonica). Pokazalo se da odaziv polaznika nije bio pretjerano velik, jer je 1851. godine tu školu završilo samo 11 učitelja. U toj školi privilegij obrazovanja imali su učitelji, a učiteljice su se i dalje obrazovale na tečajevima. Nastava je bila pretežno u rukama nastavnika-svjetovnjaka.

Na poticaj biskupa Haulika otvoreno je 1848. godine prvo djevojačko učilište u samostanu Sv. Vinka Paulskoga. U početku se nastava provodila na njemačkom jeziku. Od 1852. godine škola je dobila pravo javnosti te su se uz pedagošku grupu predmeta učili isti predmeti kao i u muškoj učiteljskoj školi. Tako je Crkva, preko učiteljica, utjecala na odgoj omladine u vjerskom duhu. Tijekom 40-ih godina 19. stoljeća osnivale su se i druge odgojne ustanove za posebne potrebe, primjerice za gluhoonjmu i slijepu djecu, a osnivana su i čuvališta za malu djecu.²⁶

Prema Naredbi iz 1845. godine, vrhovni nadzor nad školama provodi Ugarsko namjesničko vijeće, a dijecezanski su biskupi bili nadležni za vjersko obrazovanje učenika. Neposredni nadzor škola obavljali su pokrajinski i okružni nadzornici, odnosno ravnatelji škola. Učiteljsku službu mogle su obavljati samo kvalificirane osobe, a pored toga dopuštalo im se i obavljanje službe orguljaša i pjevača. Prihodi učitelja određivali su se prema mjesnim prilikama i vrsti škole. Uz pisanje, čitanje i računanje, vjeronauk je imao središnje mjesto u nastavnom programu. U seoskim školama učilo se samo čitanje i pisanje na narodnom jeziku, a u gradskim školama učio se mađarski jezik, u četvrtom razredu njemački, a u ženskim školama i francuski. Glede uporabe jezika i pisma koristio se "... u čitanju iz štampanoga i pisanoga u jeziku narodnom i mađarskom; u školama seoskim samo na narodnom jeziku."²⁷ Ovo pokazuje da se jezična politika u školama svodila na uporabu mađarskog i narodnog jezika.

Osnivanje i održavanje škola financirale su općine uz pomoć školskih patrona, mahom vlastele, ali i ostalih privatnih osoba. Općine su podmirivale i troškove školskog inventara, jer se prema Naredbi također vodilo računa da se u nastavi koristi *propisana metodika*, sukladno predmetu poučavanja, intelektualnim sposobnostima učenika i opremljenosti škola. Novi školski sustav nije znatnije pridonio podizanju

²⁵ M. GROSS, isto, 280.

²⁶ M. GROSS, isto, 96.

²⁷ A. CUVAJ, *Grada, svezak III.*, 136.

osnovnih škola i širenju prosvjete u narodu. Nadzornici su morali voditi brigu o redovnom pohađanju škole, a novčano su bili kažnjeni roditelji koji svoju djecu nisu redovito slali u školu. Izostanak djece iz škole opravdavao se isključivo u vrijeme sezonskih poljoprivrednih radova. Državno preuzimanje brige o odgoju i obrazovanju zadiralo je u tradicionalnu autonomiju obitelji. Obitelj je u građanskom društvu 19. stoljeća bila temeljna zajednica i proces gubitka njezine autonomije u odgoju te kao je postupno. Odgojem i obrazovanjem djeca će se učiti poštivanju autoriteta vlasti. Takva polarizacija prema Monarhiji i vladi, s jedne strane, i izgradnja nacionalnih vrijednosti, s druge strane, bit će konstanta ideologizacije hrvatskoga školstva tijekom druge polovice 19. stoljeća, pa i kasnije. Uz sva nastojanja, zbog nedostatka uvjeta za njezino provođenje, *Systema* se u Hrvatskoj i Slavoniji u organizacijskom pogledu nije provodila prije 1848. Tek kad je 1850./51. počela organizacija škola, *Systema* se primjenjivala uz određene promjene. Poticaj osnivanju osnovnih škola dao je već zaključak staleškog Hrvatskog sabora 1847. o uvođenju narodnog jezika kao službenog jezika.²⁸ U prilog tomu govore podaci o stanju školstva u tom razdoblju, prema kojima je 1846./47. bilo u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji samo 174 početne škole sa 10.819 polaznika, od kojih je bilo 4.126 učenica. Premda M. Gross ove pokazatelje uzima s rezervom, oni pokazuju da je porastao broj ženske djece u školama.²⁹

Zaključak

Temeljem prikaza utjecaja školskoga zakonodavstva na razvoj i organizaciju školstva u Civilnoj Hrvatskoj od njegove institucionalizacije do sredine 19. stoljeća, mogu se uočiti stanoviti pomaci sukladno vremenu u kojem su nastajali. Protomodernizacija školstva u Habsburškoj Monarhiji započela je u drugoj polovini 18. stoljeća terezijanskim reformama koje su bile potaknute prosvjetiteljskim idejama, a radi razvoja odgoja i obrazovanja kao jednog od prioriteta države.

Prilike u školstvu nakon ukidanja Isusovačkog reda bile su u cijeloj Monarhiji vrlo teške. Reformator katoličkoga školstva Johann Ignaz von Felbiger izradio je na poticaj carice Marije Terezije *Algemeine Schulordnung*, kojim su jasno određena pravila funkcioniranja školstva, poput obvezatnog pohađanja nastave, tjedne zastupljenosti predmeta po tipovima škola, dobno homogeniziranih razreda, uspostave nadzora nad školama i drugo. Počeci organizacije školstva, gotovo da i nisu prelazili državno središte, međutim, ova je osnova hrabro utirala put novom školskom zakonodavstvu.

Radi provođenja školske reforme u cijeloj Monarhiji, donesena je za Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju nova školska osnova *Ratio educationis*, koja se u mnogome podudarala s Općim školskim redom. I ova odredba nije se mogla sustavno provoditi zbog centralizacije školstva, germanizacijskih posezanja, kao i zbog siromaštva

²⁸ M. GROSS, isto, 276.

²⁹ D. FRANKOVIĆ, isto, 98.

roditelja, opće zaostalosti, nestručnih učitelja i drugih čimbenika. *Ratio educationis* iz 1806. godine nastavlja se, uz neznatne preinake, na Opći školski red. Donekle je uveden red u škole, međutim pokušaji modernizacije školstva nisu u Hrvatskoj i Slavoniji imali većih izgleda za uspjeh zbog sve većih nasrtaja mađarizacije u škole. Snaženjem preporodnog pokreta poticalo se uvođenje standardiziranog i općeg obrazovanja kao preduvjeta kulturne i regionalne homogenizacije putem pisanog nacionalnog jezika. Tek su ove tekovine preporodnog pokreta dale nacionalna obilježja hrvatskom školstvu. Stoga se nova odredba, *Systema scholarum elementarium*, koja je donijeta 1845. godine, nije mogla uspješnije provoditi u školama sve do odluke Hrvatskog sabora 1847. godine kojom je hrvatski jezik postao službeni. Ona se u organiziranom obliku provodila u školama, uz prekide, sve do donošenja prvog autonomnog školskog zakona 1874. godine.

Temeljem navedenih pokazatelja može se zaključiti, da se protomodernizacija školstva u Hrvatskoj i Slavoniji provodila sporo, uz velika ograničenja, ali ipak sa željenim učinkom. To Pokazuju određeni pomaci u uvođenju reda u škole te porast broja škola i polaznika. Iako je razvoj školstva bio ometan lošim pedagoškim standardima, zaostalim metodičkim postupcima, strogim discipliniranjem učenika i mnogim drugim čimbenicima, važno je istaknuti da je stoljetna protomodernizacija školstva udarila temelje njegovoj modernizaciji.

Izvori i literatura

Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva, I.-III.* Zagreb, 1911.

Kirin, Josip, *Uređenje pučke nastave u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1897.

Iz povijesti hrvatskog školstva i prosvjete, uredili Đuro Arhanić i Josip Berka, Zagreb, 1944.

Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca godine 1895, Zagreb, 1896.

Gross, Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985.

Gross, Mirjana i Szabo, Agneza, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb, 1992.

Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958.

Stančić, Nikša, *Hrvatski narodni preporod 1790.-1848. godine*, Zagreb, 1985.

Suppan, Arnold, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj 1835.-1918.*, Zagreb, 1999.

Influence of the educational legislative to the development of the schooling in Banal Croatia from 1774 to 1850

Dunja Modrić-Blivajs

Faculty of philosophy – History Department

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Republic of Croatia

This contribution aims to explain, on the basis of the educational decrees, the process of proto-modernization of schooling system in Croatia and Slavonia in the period between 1774 and 1850. Analysis of the relevant educational legislative *Algemeine Schulordnung* (1774), *Ratioeducationis* (1806) and *Systema scholarum elementarium* (1845) showed attempts of school organization. Moreover, author reveals possible reasons of the slow progression of this process, though the final results were plausible. Final increase of the number of schools and pupils, as well as better organization within schools illustrates aforementioned progress. Even though this development this process was obstructed with poor pedagogical standards, pitiful methodical suit, rigid discipline and many other factors, it is important to emphasize that this proto-modernization marked the beginning of educational modernization.

Key words: *Algemeine Schulordnung*; *Ratioeducationis*; *Systema scholarum elementarium*; Theresianism; schooling reform; educational legislative